

Studier och debatt

Sammanfattning

av

Människan i
industrisam-
hället. Del II.

Fritidsliv —
Samhällsliv

av

Torgny T.
Segerstedt

Industrifolk på fritid

NUMMER 4 • 1955
TREDJE ÅRGÅNGEN

STUDIEFÖRBUNDET NÄRINGS LIV OCH SAMHÄLLE

SNS vill

genom

- vetenskaplig forskning
 - studier och debatt i lokala grupper
 - centrala konferenser och kurser
 - publicering av resultaten från dessa verksamhetsfält
- sprida kunskap om ekonomiska och sociala förhållanden, stimulera till positiva insatser i arbets- och samhällsliv och till ett individuellt ställningstagande i den allmänna debatten.

SNS är en ideell sammanslutning av enskilda personer inom svenskt näringsliv.

SNS är fristående från politiska partier och intresseorganisationer.

SNS bildades den 5 juni 1948, och dess arbete finansieras genom bidrag från näringslivet.

Torgny T. Segerstedt

Industrifolk på fritid

Sammanfattning av "Människan i industrisamhället.

Del II. Fritidsliv — Samhällsliv"

Studier och debatt

utges av

Studieförbundet Näringsliv och Samhälle

Sköldungagatan 2, Stockholm Ö.

Tel. 23 25 20. Postgiro 35 62 60.

Redaktionsråd:

Tore Ericsson

Erik Huss

Axel Iveroth

Carl J. Kjellberg

Arne Lundmark

Måns Nerman

Börje Wickman

Redaktör: Stina Thyberg

Ansvarig utgivare: Hans B. Thorelli

Förord

För att underlätta studiet av SNS stora undersökningsrapporter brukar vi ge ut korta fristående sammanfattningar. Mångfalden av data och resultat som professor Torgny T. Segerstedt och fil. dr Agne Lundquist har framlagt i de båda skrifterna *Människan i industrisambället* del I och II gör det i ovanligt hög grad önskvärt med sådana översikter. Detta framgår inte minst av den alltjämt stora efterfrågan på småskriften *Anda och trivsel i företaget* (Studier och debatt 1953: 1) vari professor Segerstedt sammanfattar den första boken som behandlade *Arbetslivet*. Den nyligen publicerade andra boken, om *Fritidsliv — Samhällsliv*, sammanfattas i föreliggande skrift, som samtidigt också knyter samman vissa viktiga avsnitt i de båda böckerna. Det är vår förhoppning att även denna småskrift skall bli till nytta både i olika former av studieverksamhet och för dem som av tidsskäl måste avstå från en grundligare läsning av utredningen.

Denna undersökning är och kommer helt säkert att bli föremål för omfattande studier i skilda sammanhang. Det har därför framförts förslag om att utforma denna sammanfattning som en regelrätt studiehandledning med frågeställningar och direkta anvisningar. Med tanke på de mycket skiftande synpunkter från vilka olika läsare i olika sammanhang vill studera dessa skrifter har vi emellertid avstått från detta. För den arbetsgruppsverksamhet i industrisociologi som pågår inom SNS lokalgrupper har emellertid utarbetats förslag till studieplaner för denna undersökning. Dessa planer finns att tillgå på SNS kansli.

Stockholm i januari 1956

Hans B. Thorelli

Innehåll

<i>Undersökningens syfte och uppläggning</i>	7
Hurudana slutsatser kan man dra av undersökningen?	8
Den första industrisociologiska forskningen i Sverige	9
En teoretisk grundsyn på det svenska samhället	10
Grupptillhörighetens betydelse för handlingar och attityder	10
Den sociala utvecklingshistoriens betydelse för nuläget	11
<i>Industrialisering och urbanisering</i>	13
Den gamla familjegruppens funktioner	13
Nya grupper och samhällsinstitutioner	14
En gammal och en ny industriort	14
Anpassningen i nya arbets- och fritidsgrupper	14
<i>De båda orterna</i>	15
Befolkningens sammansättning	15
Bostäder och allmänna institutioner	15
Företagens struktur	16
Attityder mot folket i staden	17
Attityder mot orten	18
<i>Familjen och urbaniseringen</i>	19
Familjens funktioner	19
De gifta kvinnorna och yrkeslivet	19
Umgängeslivet	21
Bostadsförhållandena	22
<i>Den kulturella standarden och kulturaktiviteten</i>	24
Från bondekultur till industrialismens kultur	24
Kulturell aktivitet i olika kategorier	24
<i>Föreningsaktivitet</i>	27
Organisationernas betydelse	27
Föreningsaktivitet i olika kategorier	27
Föreningsmäniskor och icke-föreningsmäniskor	30
<i>Arbetsgruppen</i>	32
Arbetsgruppens utbrytning ur familjen	32
Nya yttre arbetsförhållanden och nya arbetsgrupper	32

Olika tillfredsställelse inom olika kategorier av anställda	34
Uppväxtmiljöns betydelse för anpassningen	34
Anpassning i arbete — anpassning på fritid	36
<i>Klassmedvetandet och anpassningen</i>	<i>38</i>
Klasskänslans framväxande	38
Klassidentifikation och stratum	39
Klass-självmedvetenhet och stratum	40
Klassmedvetande kontra social och kulturell aktivitet	41
Klassmedvetande kontra utbildning och utbildningsmöjligheter	41
Klassmedvetande kontra attityder mot samhället	43
Klassmedvetande kontra anpassning i arbetet	45

De statistiska signifikansvärden som ingående redovisas i den stora undersökningsrapporten har inte tagits med vid tabellerna i denna sammanfattning. Läsarna hänvisas här till boken. Sidhänvisningarna i det följande avser sålunda Torgny T. Segerstedts och Agne Lundquists "Människan i industrisamhället. Del II. Fritidsliv — Samhällsliv". Endast tabellen på s. 7 är som synes hämtad från del I, "Arbetslivet".

Red.

Undersökningens syfte och uppläggning

Det var den 1 juni 1948 som vi med SNS för första gången diskuterade möjligheten att göra en större industrisociologisk undersökning. Under hösten 1948 och våren 1949 utformades planerna närmare vid en rad diskussioner både i speciella expertgrupper, sammankallade av SNS, och på Sociologiska institutionen i Uppsala. Det egentliga fältarbetet började i oktober 1949 och pågick sedan med smärre avbrott till juli 1950.

Undersökningen utfördes vid *fem företag*: Husqvarna Vapenfabriks AB och Junex Konfektions AB i Husqvarna samt Svenska Kullagerfabriken Katrineholmsverken, AB Pump-Separators Gjuterier och Telefonaktiebolaget L M Ericsson i Katrineholm. Sammanlagt *intervjuades* 1 848 anställda och dessutom 918 hustrur till anställda. De intervjuade voro uttagna genom ett stickprovsförfarande och visade sig vid en senare kontroll väl representera företagen i deras helhet. De intervjuade anställda fördelade sig enligt följande. (Tab. II: 4, s. 66, del I.)

	Kontorister ¹		Teknisk personal		Arbetsledare		Arbetare	
	M	K	M	K	M	K	M	K
Husqvarna	91	132	30	2	52	5	723	215
Katrineholm	28	47	21	—	23	—	417	62
Summa	119	179	51	2	75	5	1 140	277

¹ I gruppen kontorister ingår ett ringa antal chefstjänstemän på kontoren.

Intervjuarna följde ett i förväg utarbetat frågeformulär, och *intervjuerna* med de anställda ägde rum inom företaget under arbetstid utan ekonomisk förlust för de intervjuade. De hustrur som intervjuades uppsöktes i hemmen — där var intervjusituationen sålunda en annan. Intervjuerna togo i allmänhet bortåt två timmar, men tiden varierade rätt kraftigt. Den kortaste intervjun räckte tjugo minuter, den längsta sex timmar.

Vid analysen av materialet ha jämförelser genomgående gjorts mellan vissa kategorier. Vid behandlingen av arbetslivet, i del I av rapporten, jämförde vi bl. a.: arbetare och tjänstemän, män och kvinnor, yngre och äldre, anställda i olika företag, folk med olika arbetsplats, olika arbetsuppgift, olika mycket mekaniserat arbete, olika kvalificerat arbete,

olika självständigt arbete och olika inkomster. I del II jämfördes bl. a.: arbetare och tjänstemän, män och kvinnor, gifta och ogifta, folk med kort respektive lång anställningstid, få respektive många flyttningar, enbart folkskola respektive högre utbildning, folk vars fäder voro jordbrukare respektive hade andra yrken, folk vars fäder arbetade i samma företag respektive annat företag.

Innan undersökningen började hade vi försäkrat oss om inte bara företagsledningarnas stöd utan även om förståelse och bistånd från de olika fackliga organisationerna vid företagen. Det samarbete vi på så sätt fingo till stånd ledde till att vi endast hade några få procent "vägrare". Det bör kanske här liksom i tidigare rapporter påpekas att intet av de fem företag i vilka undersökningen utfördes hade några akuta personalproblem. De ställde sig till förfogande uteslutande på grund av intresse för vetenskaplig forskning.

Hurudana slutsatser kan man dra av undersökningen?

Säkerligen finns det många som fråga sig om *översiktliga stickprovsundersökningar av denna art* med frågeformulär och konstlat arrangerade intervjuer kunna ge några säkra resultat. Enligt vår mening kunna omfattande kartläggningar av den typ som nu till en del kommer att redovisas aldrig visa upp fullständigt entydiga orsakssammanhang. Därtill äro de olika krafter som verka i det sociala fältet alltför många och deras inbördes sammanhang alltför komplicerade. Vi anse dock att man med hjälp av stora stickprovsundersökningar kan urskilja vissa bestämda och viktiga samband. Kunna vi t. ex. visa att några faktorer, om än med växlande styrka, tyckas vara sammankopplade i de fem företag vi undersökt, så talar det för att vi börjat skönja en allmän sociologisk lag. Men givetvis kunna vi vara vilseledda i vår orsaksforskning, och den verkliga förklaringen till det iakttagna sambandet kan vara en helt annan än den vi trodde. Om så är fallet kan endast avgöras genom fortsatta forskningar, och då helst undersökningar av ett något annat slag.

Folk ser emellertid kritiskt inte bara på våra metoder utan även på själva *föremålet för vår undersökning*. Man frågar sig, om detta med trivsel verkligen är något som är värt att utforska och om det överhuvud går att utforska. Man vill alltså göra gällande att det endast är flyktiga stämningar vi söka fånga i tabeller.

Vad vi vilja komma underfund med är *människans beteende i grupp*, människan som gruppvarelse, och företaget är en typisk grupp i sociologisk betydelse. Vad är det som gör att en grupp ter sig attraktiv för en människa, och vad är det för motiv som kan få henne att lämna en grupp? Vi tro att en rad olika krafter verka som motiv — människan relation till sin överordnade, den belöning hon kan få, den prestige och status hon har i gruppen, gruppens fysiska miljö, den tid hon måste

tillbringa i gruppen och mycket annat. Alla dessa faktorer påverka människans inställning till gruppen och dess uppgift. Är man intresserad av att hålla en hög produktion och en hög levnadsstandard och samtidigt vill undvika spänning mellan olika befolkningskategorier och missnöje och split på arbetsplatserna, så torde man aldrig kunna förneka värdet av undersökningar av den art som vi skisserat i det föregående — även om man givetvis kan förneka värdet av just denna undersökning.

Det bör kanske även framhållas att undersökningen aldrig utgivit sig för att föra fram till resultat som omedelbart kunna få praktisk betydelse. Men givetvis tro vi att undersökningen indirekt, genom att leda till nya mer preciserade observationer, skall kunna läggas till grund för handlandet.

Den första industrisociologiska forskningen i Sverige

Då denna undersökning påbörjades för sju år sedan fanns knappast något forskningsarbete i gång inom det industrisociologiska arbetsområdet i Sverige. Det berodde givetvis på att sociologien överhuvud hade mycket litet fältarbete i gång. Som universitetsämne var sociologien nämligen då här i landet en helt ny vetenskap. För oss som då representerade denna unga vetenskap var det av vikt att finna arbetsområden som både kunde erbjuda teoretiskt intressanta arbetsuppgifter och där det samtidigt verkligen var av både teoretisk och praktisk betydelse att forskningsarbete utfördes. Det var av det skälet som vi kommo att intressera oss för de industrisociologiska problemen. Vi trodde oss på förhand kunna säga att industrialismens samhälle skulle erbjuda ett stort och givande arbetsfält.

Å andra sidan visste vi inte precis var de intressantaste och mest brännande problemen kunde vara lokaliserade och fattade därför som vår första uppgift att göra en allmän kartläggning av det industrisociologiska arbetsfältet: vi ville muta in ett nytt område för forskningen och rita några konturer på det nya forskningsområdets karta och valde därvid detta vida fält, människans anpassning i industrisamhällets arbetsliv, fritidsliv och samhällsliv. Vi voro fulla av förhoppningar att här finna många nya och relativt okända områden och att kunna påvisa möjliga samband men voro samtidigt fullt på det klara med att denna undersökning bara kunde vara ett första försök och att många av de orsakssamband som kunde komma fram måste revideras och preciseras av en kommande forskning. Vi ville ha en planritning, innan vi satte igång med detaljerna.

Fortfarande tro vi att det var en riktig målsättning, fastän man nu efteråt kan fråga sig om man skulle vågat ge sig in på en sådan uppgift, om man vetat vilka kolossala insamlings- och bearbetningsuppgifter det

innebar. Det är alldeles klart att vi den gången väntade oss att kunna utföra planritningen betydligt snabbare. Vi tro emellertid ändå att många av de mera avgränsade och intensiva studier som under årens lopp utförts inom olika företag kan fogas in i det större samband som antytts. Vi ha sökt ange sådana beröringspunkter i våra böcker. Kvar står det faktum att vi genomfört en studie som är mer omfattande — på gott och ont — än någon annan industrisociologisk studie vi känna till.

En teoretisk grundsyn på det svenska samhället

Vi strävade emellertid inte endast efter att insamla så många fakta som möjligt utan ville även pröva en teoretisk grundsyn på det svenska samhället. Den grundsynen åter blev utgångspunkt för vissa sociologiska grundbegrepp. Vi voro nämligen av den bestämda uppfattningen, att utan en teori som slagruta skulle vi mycket snart komma bort i djungeln av fakta. Den uppfattningen hysa vi alltjämt. Nu skulle vi kanske vilja säga att vår teori och de hypoteser som vi härledde från den var alltför allmänna: vi behöva mycket mera precisa hypoteser, om vi skola kunna pröva dem. Å andra sidan är det naturligtvis så att man alltid måste ha en växelverkan mellan teorien och den praktik som består i att man samlar in data, bearbetar dem och söker passa in dem i teorien. Fakta samlas kanske in med en viss teori som ledstjärna, men under arbetet måste man både utvidga och precisera sina antaganden. Man ser i vilka fall de gälla, i vilka fall man måste anlita stödjande hypoteser och i vilka fall man måste på ett rationellt sätt bortförklara oväntade eller motstridande resultat. I den vetenskapliga vardagen är det ofta så, att det är bortförklaringsarbetet som leder en forskare fram till nya och fruktbara synpunkter på både teori och fakta.

Grupptillhörighetens betydelse för handlingar och attityder

Vår allmänna teoretiska utgångspunkt utgjorde vårt *gruppbegrepp*. Beståndsdelarna i detta förelåg redan utarbetade, innan vi grepo oss an att anpassa det till den industriella arbetsgruppen. I den första delen av undersökningsrapporten ha vi redogjort för hur vi se på det sociologiska gruppbegreppet. Mycket allmänt kan vår uppfattning uttryckas så, att vi vilja förklara människors handlingar och attityder genom deras grupptillhörighet. Gruppen påverkar människorna genom sina *sociala normer*. När vi tala om miljöns press och miljöns påverkan, mena vi den press som utgår från de sociala normerna. Dessa äro emellertid bestämda sociala verkligheter, språkliga uttryck som påverka gruppmedlemmarna på så sätt, att de bygga upp en handlingsberedskap eller dispositioner till handlingar. Samtidigt bygga de upp en känslomässig inställning till det objekt mot vilket handlingen är riktad. Vi lära oss att handla på ett bestämt sätt, mot en maskin eller en överordnad, men

samtidigt lära vi oss även att värdera dessa. Normerna skapa inte endast denna beredskapsinställning. De kunna även utlösa redan uppbyggda handlingsdispositioner, så att den inlärdade handlingen eller den inlärdade känslan springer i dagen.

Normerna sväva emellertid inte fritt i det sociala rummet. De kunna spåras tillbaka till en *källa*, dvs. till en person eller institution som dels uttalar normerna, dels övervakar deras efterlevande. Det måste sålunda alltid finnas normuttalare vilkas positioner göra det möjligt för dem att belöna de gruppmedlemmar som lojalt följa normerna och bestraffa dem som bryta mot normernas bud. Med dessa begrepp kunde vi ange vad vi menade med en grupp: två eller flera människor som lyda under samma normsystem, dvs. normer som kunna ledas tillbaka till samma källa och som därför ha ett likformigt beteende. Detta att beteendet skall vara alldeles likformigt är naturligtvis bara ett idealtillstånd eller ett extremtillstånd. I verkligheten kunna vi finna en rad avvikelser, som alla tarva sina speciella förklaringar. Men det gruppbegrepp vi här angivit är det renodlade fallet, den teoretiska modellen.

Vi ansågo att vi kunde skilja mellan olika typer av grupper. En sådan indelning är den som skiljer mellan *ramgrupper* och *partikulära grupper*. En stat är en ramgrupp, ty den omslutes av ett och samma normsystem — rättsreglerna — som vi kalla för ramnormerna. Men inom ramgruppen finnas en rad partikulära grupper, var och en med sitt partikulära och speciella normsystem. Dessa partikulära normsystem få inte komma i strid med ramnormsystemet, men de kunna inbördes vara oförenliga. Man kan även räkna med att vissa partikulära normsystem och grupper tillsammans lyda under ett normsystem som för dem utgör ett ramnormsystem, vilket i sin tur igen lyder under ett mera omfattande ramnormsystem. Vi kunna t. ex. tänka oss ett flertal fackliga klubbar, med var sitt normsystem, vilka äro underordnade ett gemensamt normsystem, förbundets. Förbundet är i sin tur underordnat LO, vars regler eller stadgar åter äro underordnade landets lagar eller ramnormerna.

Den sociala utvecklingshistoriens betydelse för nuläget

Man kan betrakta Sverige vid industrialismens början som ett socialt fält, dvs. en ramgrupp, med en viss social struktur. Ett intressant problem är att studera den omvandling i strukturen, dvs. i de partikulära grupperna, som ägde rum vid industrialismens genombrott. Det säger sig självt att en sådan omvandling måste lämna spår även i ramnormsystemet — överhuvudtaget är det ett betydande sociologiskt problem att studera växelverkan mellan ramnormer och partikulära normer. Vi ville studera vilka verkningar omvandlingen av det sociala fältet kunde ha på medlemmarna i de olika grupperna. Vi äro alltså livligt medvetna om att nuläget i det sociala fältet inte kan förstås utan kunskaper om

det sociala fältets utvecklingshistoria. För oss är det alldeles naturligt att räkna med historien och traditionerna som viktiga faktorer i nulägets orsakscomplex, för både gruppen och individen. Förnekade man det, förnekade man mycket av den moderna psykologiens och socialpsykologiens landvinningar. Det var med den klara förutsättningen vi valde ut *våra olika forskningsområden*. Men sedan är det vår uppfattning att sociologien, som en empirisk vetenskap, framförallt måste sträva efter att belysa nuläget i det sociala fältet.

Industrialisering och urbanisering

Vi betraktade sålunda Sverige som ett socialt fält och frågade oss hur man skulle beskriva strukturen hos detta sociala fält strax innan industrialiseringen började på allvar. Vilka förändringar ha sedan ägt rum, framförallt med hänsyn till de partikulära grupperna, och hur ha de underlättat respektive försvårat en anpassning för människorna?

Vi utgingo då från det välkända förhållandet att vårt land för cirka 80 år sedan var ett till sin struktur huvudsakligen agrart samhälle och menade att den raska övergång till industrisamhälle som då började måste skapa många och svåra anpassningsproblem. Vi ansågo dessutom att dessa anpassningsproblem knappast kunde vara undanröjda: det går alltså en strid ström av människor in mot städerna och de stadsliknande samhällena, och dessa människor måste på nytt möta anpassningsproblemen. Dessutom kunna vi antaga att det skapas nya svårigheter på grund av den inre omflyttningen, dvs. flyttningen mellan tätorter. Det är betydande människomassor som ständigt äro i rörelse i det sociala fältet. Vi tänka självfallet då inte endast på den rent geografiska omflyttningen utan även på flyttningen mellan olika yrkesområden och miljöer och på den ståndscirkulation som följt med industrialiseringen.

Den gamla familjegruppens funktioner

Den gruppbildning som enligt våra antaganden dominerade det förindustriella sociala fältet var familjen och grannskapet, dvs. byn eller socknen. Det var inom familjens krets som människan levde största delen av sitt liv: där arbetade hon, där uppfostrade hon sina barn och lärde dem deras yrke, inom familjen vårdades de sjuka och gamla, och där tillbringade man sin fritid. Detta innebär inte alls någon föreställning om att familjelivet nödvändigtvis var en idyll. Många gånger var troligen trycket från familjenormerna outhärdligt starkt och kunde på sitt sätt skapa svåra anpassningsproblem. Det var väl även så, att den som då hamnade vid sidan av de partikulära gruppbildningarna hade en nästan hopplös anpassningssituation. Å andra sidan kan man säga att den situation som människor då hade att möta var synnerligen väl definierad. För den anpassade erbjödo familjen och grannskapet ett visst mått av trygghet, och man kunde räkna på lojalitet och bistånd från de människor man var omgiven av.

Nya grupper och samhällsinstitutioner

Industrialiseringen medförde att familjen minskade i betydelse. Det växte fram andra grupper i det sociala fältet, vilka delvis kommo att övertaga familjens funktioner. Men människorna blevo även beroende av samhällets institutioner just emedan familjen inte längre kunde fylla mer än ett begränsat antal uppgifter. Ett samhälles institutionella fullständighet måste underlätta en människas anpassning och trivsel. Vi antogo att en sådan institutionell fullständighet skulle vara störst i ett gammalt samhälle och att anpassningen därför borde vara svårast i ett nytt samhälle — ett samhälle som direkt vuxit fram på grund av järnvägsbygge och industrialisering och som inte hade några rötter i det sociala fältet.

En gammal och en ny industriort

Det var på grund av dessa allmänna överväganden som vi valde de bägge orterna Huskvarna och Katrineholm: den ena en gammal bruksort med månghundraåriga anor, den andra en skapelse av järnvägsbyggandet och industrialiseringen. I detta val av undersökningsområden låg ett erkännande av de historiska faktorernas betydelse. Som vi strax skola se var felet med vårt val, att det inte var extremt nog. De historiska faktorerna hade i viss mån redan slutat att verka differentierande mellan orterna. På vissa punkter tyckas de rentav ha lett till bättre utrustning i den nyare orten.

Anpassningen i nya arbets- och fritidsgrupper

Vi utgingo alltså från familjen som den centrala gruppen i bondesamhället. I industriens samhälle övertogs denna centrala position till en betydande grad av den industriella arbetsgruppen. Men denna kunde givetvis inte övertaga alla familjens funktioner, och så växte alla de andra grupperna och institutionerna fram. Spänningen i fältet skapades dock av familjegruppen och arbetsgruppen. Vi utgingo ifrån att anpassningen till arbetsgruppen, dvs. i vilken mån man trivdes i den och identifierade sig med den, måste färga av sig på reaktionerna mot hela samhället.

Med den teoretiska övertygelsen kommo vi därför att intressera oss framförallt för å ena sidan arbetsgruppen och å andra sidan familjen. Men samtidigt menade vi att de olika gruppbildningar som växte upp mellan dessa två poler kunde bli av betydelse för trivseln både i familjen och i arbetet. Med den erfarenhet vi nu besitta är det emellertid alldeles klart att våra antaganden, även om de i stort sett stå sig, äro alltför allmänna för att man skall kunna säga att vi i strikt mening kunna verifiera dem. På dessa punkter måste mycket mera detaljarbete komma till stånd.

De båda orterna

Enligt vårt antagande borde det vara en betydande skillnad mellan de bägge orterna. Den olikheten borde komma till uttryck både i fråga om befolkningens sammansättning med hänsyn till infödda och inflyttade och i fråga om den institutionella utrustningen. Vårt allmänna antagande i fråga om den institutionella utrustningen var att den skulle vara fullständigare i Huskvarna än i Katrineholm, eftersom man hade en längre industriell tradition i Huskvarna.

Befolkningens sammansättning

Se vi först på befolkningens sammansättning med hänsyn till andelarna *infödda och inflyttade* hade vi rätt i vårt antagande, i varje fall så långt det gäller den intervjuade delen av befolkningen — någon total fördelning på infödda och inflyttade har inte gjorts. I Huskvarna var sålunda 39 % av de intervjuade männen infödda mot 19 % i Katrineholm. Motsvarande siffror för kvinnornas vidkommande voro 32 % och 7 %. Det visar sig även vara så, att rörligheten är större i Katrineholm än i Huskvarna. Det kunna vi konstatera, om vi granska flyttningsfrekvensen hos de inflyttade. Det visar sig vara fler mångflyttare bland de intervjuade i Katrineholm än i Huskvarna. Men sedan återstår att se, om det spelar någon större roll om man är infödd eller inflyttad när det gäller trivsel med orten och med arbetet.

När det gäller själva *arbetet och arbetsplatsen* kunna vi notera en viss, dock inte särskilt betydelsefull, skillnad mellan infödda och inflyttade. De infödda ha lyckats skaffa sig bättre arbeten än de inflyttade och även — i Huskvarna — bättre lokaler och ett mer mekaniserat arbete. Men det verkar knappast som om de infödda mera planmässigt hålla sig framme — eller favoriseras. Vi skola emellertid i andra sammanhang återkomma till jämförelsen infödd — inflyttad.

Bostäder och allmänna institutioner

Vad vi nu först vilja fråga är om orterna, bortsett från befolkningsammansättningen, skilja sig åt, framförallt då med hänsyn till bostäder och institutionell utrustning. Se vi på orternas historiska utveckling, är det i många avseenden tydligt att Huskvarna har ett stort försprång i fråga om *bostäder*. Under ett tidigare skede var Huskvarna helt identiskt med Gevärsfaktoriet, och bolaget drev tydligen en förutseende bostadspolitik. År 1910 hade man skapat mellan 200 och 300 lägenheter

i bolagets hus och mellan 500 och 600 egnahem åt de anställda. Huskvarna-borna äga alltså i större utsträckning än Katrineholms-borna sina bostäder. Samma förhållande gäller för de infödda jämförda med de inflyttade. Detta är i och för sig naturligt, men samtidigt kan det vara ett uttryck för en bättre anpassning till det industrialiserade samhället, så tillvida att man också *känner* sig mera bofast.

Det tidigare intresset för bostadsfrågan i Huskvarna betyder dock att standarden vid undersökningstillfället var lägre där än i Katrineholm, där man tvingats bygga flera nya och moderna bostäder under senare år. Utrymmesstandarderna har varit lägre i Huskvarna, även om en utjämnings nu ägt rum. På samma sätt låg Huskvarna efter i fråga om centralvärme och w.c. Den omoderna utrustningen där har emellertid även fört med sig en lägre hyra.

Bolaget i Huskvarna intresserade sig inte bara för bostäderna. Det skapade även tidigt en *skola*. Den första folkskolan tillkom 1822 och 1880 tillkom en fortsättningskola. Det var även bolaget som lät uppföra *kyrkan*. Vi ha i det föregående sett att en rad allmänna angelägenheter i samband med bostadsbyggande och gemensam trevnad utfördes av det dominerande industriföretaget, och genom dessa initiativ fick Huskvarna en helt annan institutionell utrustning än Katrineholm.

Den olikhet vi nu redogjort för märkes emellertid ganska litet i nuläget. De institutioner som skapades i Huskvarna av en klok företagsledning ha sedan befunnits vara nödvändiga i alla industrialiserade samhällen och ha därför vuxit fram även i Katrineholm, på initiativ från det allmänna. Därigenom har Huskvarnas ursprungliga förspång knappats in och delvis helt försvunnit. Vi ha även sett att den nya orten kunnat draga vissa fördelar av att den är yngre: man har kunnat bygga nyare och modernare än vad som varit fallet på den gamla orten. Det kan i sin tur igen tänkas skapa en ökad tillfredsställelse med orten.

Företagens struktur

Det finnes dock alltså olikheter mellan de bägge orterna, beroende på att företagen ha olika struktur. I Huskvarna är HVA fortfarande det största företaget och därigenom det dominerande. Vi ha sett att en sådan företagsstorlek för med sig en rad problem inom *den interna kommunikations* område. Inom det stora företaget är den vertikala kommunikationen, dvs. kontakten mellan över- och underordnade, mer formaliserad än inom de mindre, och det visar sig att den horisontella, informella är svagare utvecklad. Företagets ålder gör dessutom att dess *fysiskt-tekniska miljö* visar större kvalitetsvariationer än motsvarande miljö hos de unga företagen som givetvis är modernare. Detta återspeglar sig i sin tur i olycksfallsrisken. Man kan tänka sig att de nu påtalade faktorerna spela en utjämnande roll i fråga om attityderna på så sätt, att de neutrali-

sera den tillfredsställelse som Huskvarna-borna känna på grund av sin tidigare anpassning till industrialismen.

Företagens olika struktur gör även att *sammansättningen av personalen* är något olika. I Huskvarna finnas fler manliga kontorister och arbetsledare än i Katrineholm. Detta beror säkerligen på att Vapenfabriken och Junex äro stora moderföretag och därmed måste ha en större administrativ apparat än företagen i Katrineholm som äro dotterföretag. Å andra sidan ha vi sett att de manliga tjänstemännen i regel äro mer tillfreds med sin situation än de manliga arbetarna. Olikheten i personalens struktur bör sålunda ha ett visst inflytande på företagets andliga klimat. Olikheten i städernas andliga klimat kommer till synes i det förhållandet, att man i Huskvarna har ett mindre antal utomäktenskapliga barn och färre fylleriförseelser och att brottslighetsfrekvensen visar sig vara olika. Det kan tyda på bättre anpassning och stabilare förhållanden i den gamla industriorten.

Attityder mot folket i staden

Olikheten i befolkningsstrukturen kommer likaledes till uttryck i attityderna mot folket i staden. Man är överhuvud positivare i Katrineholm än i Huskvarna, och framförallt gäller det de inflyttade. De som

Hur tycker Ni om folket här i stan?

(Ur tab. 17, bil. 4, s. XL.)

	Boende i Huskvarna				Boende i Katrineholm			
	Bra %	Illa %	Vet ej %	Antal	Bra %	Illa %	Vet ej %	Antal
Män	79	18	3	725	90	8	2	416
Infödda	90	8	2	273	93	6	1	82
Inflyttade	72	24	4	452	89	9	2	334
Kvinnor	70	25	5	283	85	14	1	87
Infödda	81	15	4	105	100	0	0	19
Inflyttade	64	30	6	178	81	18	1	68

flyttat in i Huskvarna tycks ha påtagligt mycket svårare att finna sig tillrätta än de som flyttat in i Katrineholm. Denna attityds olikhet måste antagas bero på att det sociala systemet är mycket mera slutet i Huskvarna än i Katrineholm och att man därför har svårt att komma in i stadens olika kretsar. Det resultatet stämmer med våra allmänna antaganden.

Attityder mot orten

Man bör kunna skilja mellan människors anpassning till *det konkreta samhället* i vilket de leva och anpassningen till *samhällsordningen mera i stort*. Det är i och för sig inte otänkbart att en människa kan trivas i den miljö i vilken hon har sin dagliga verksamhet och samtidigt känna sig i stark opposition till den rådande samhällsformen. Ännu vanligare är det kanske att hon vantrivs i sin konkreta miljö men ändå accepterar styrelse- och samhällsskicket.

Vi utgingo som sagt från den föreställningen, att *orternas institutionella utrustning* skulle vara av betydelse för människors anpassning. Den hypotesen ha vi inte kunnat i egentlig mening pröva, eftersom orterna under årens lopp blivit ganska jämställda i institutionellt avseende. De institutioner vi ha haft i tankarna voro de åldringsvårdande, de sjukvårdande, de undervisande samt anordningar för ungdomar och barnfamiljer.

Anser man att positiva attityder mot dessa institutioner äro tecken på anpassning mot det omgivande konkreta samhället, kunna vi konstatera att människorna i stort sett äro väl anpassade och trivas med de samhällen i vilka de leva. Detta gäller i varje fall för ungefär fyra femtedelar av de industrianställda som vi intervjuade. Det enda undantaget utgöra attityderna mot ungdomsvården — där kunna vi konstatera ett större missnöje.

Någon skillnad mellan olika kategorier av anställda finna vi inte, men däremot äro de infödda bättre anpassade i orten än de inflyttade, vilket vi med våra utgångspunkter kunde vänta oss. Helt oväntat är det heller inte att anpassningen på det hela taget är mest påtaglig bland de äldre.

Familjen och urbaniseringen

Familjens funktioner

I våra ursprungliga antaganden ingick att stadsfamiljen hade färre funktioner än lantfamiljen. Stadsfamiljen bör därför i regel vara mindre än lantfamiljen och dess medlemmar mera sysselsatta i andra grupper. Är detta antagande riktigt, kunna vi vänta att de infödda stadsfamiljerna skola vara mindre än de inflyttade — i varje fall om de inflyttade komma direkt från landsbygden. Vårt antagande stämmer så tillvida, att man kan iakttaga en svag tendens till mindre hushåll bland de infödda än bland de inflyttade. Men olikheten är inte särskilt påfallande, lika litet som det är någon särskild skillnad mellan orterna. Inte heller kunna vi notera någon olikhet mellan städerna, om vi bara räkna antalet hemmaboende barn. Däremot finna vi i Katrineholm en viss tendens att ha någon annan släkting boende i hemmet. I det fallet var det en säker olikhet mellan städerna, även om den inneboende släktingen inte var någon vanlig företeelse i Katrineholm.

De gifta kvinnorna och yrkeslivet

Vi ha sagt att det är utmärkande för stadsfamiljen, jämförd med lantfamiljen, att dess medlemmar oftare ha arbete utanför hemmet. Det gäller självklart i fråga om mannen men är ävenledes vanligt för hustruns vidkommande.

Om en gift kvinna arbetar utom hemmet eller ej beror givetvis på en rad faktorer, såsom det kapital som är investerat i hennes utbildning, mannens inkomster och barnens antal. Av tidigare undersökningar vet man, att det bland gifta är procentuellt flest kvinnor från socialgrupp III som ha arbete och minst från socialgrupp I, detta enligt den officiella statistikens definition, där arbetarklassen räknas som socialgrupp III, medelklassen som socialgrupp II och överklassen som socialgrupp I. Det tycks dock vara så, att kvinnorna i socialgrupp I oftare än kvinnorna i socialgrupp II och III behålla arbetet även efter barnens ankomst. Det kan bero på att de ha mer kvalificerat arbete som därför roar dem mer, men det kan även tänkas vara en följd av den större investering de gjort i sin utbildning. Kvar står dock hela tiden det förhållandet, att hustrur från de lägsta inkomstklasserna tendera att ha arbete utanför hemmet i större utsträckning än hustrur med män inom högre inkomstklasser. Detta enligt den s. k. Stockholms-undersökningen.¹

¹ Statistisk undersökning rörande stockholmsfamiljer. Stockholms stads statistik. Ser. X nr 23. Stockholm 1947.

Detta allmänna resultat bekräftas av vår undersökning som uppvisar en skillnad mellan de olika *personalkategorierna* vad hustruns arbete beträffar. Det gäller alltså här hustrur till intervjuade manliga anställda. Arbetarfruarna ha i större utsträckning än tjänstemännens fruar arbete utanför hemmet. Detta är troligen, som Stockholms-undersökningen antyder, en allmän tendens. Men man får inte vara blind för det för-

*Hustrur med förvärvsarbete
i procent av totalantalet
hustrur*

(Enl. tab. III: 6, s. 67.)

Mannens yrke	Huskvarna		Katrineholm	
	%	Total- antal	%	Total- antal
Arbetare	24	429	34	248
Arbetsledare . .	12	43	26	19
Tjänstemän . . .	21	67	17	23

hållandet, att det i småstäder av Huskvarnas och Katrineholms typ kan vara lättare för en arbetarfru att finna arbete än för en tjänstemannafru som har en specialiserad utbildning.

Det är möjligt att det är det mera differentierade näringslivet som ligger bakom det förhållandet att fler kvinnor i *Katrineholm* arbeta utom hemmet än i *Huskvarna*. Detta faktiska beteende motsvaras emellertid också av mer konservativa attityder i Huskvarna. I Huskvarna svara både kvinnor och män mer negativt än motsvarande kategorier i Katrineholm på följande fråga (tab. VII: 14, s. 403):

När barnen bli självförsörjande, anser Ni att kvinnan då bör vara uteslutande i hemmet eller kan ha förvärvsarbete?

	Bör vara hemma	Kan ha förvärvsarbete	Vet ej	Summa
Huskvarna				
Män	62	36	2	100
Kvinnor	40	59	1	100
Katrineholm				
Män	49	51	—	100
Kvinnor	22	78	—	100

Eftersom kvinnornas förvärvsarbete är ett uttryck för samhällets industrialisering, borde vi ha funnit en mer positiv attityd mot denna företeelse i Huskvarna som varande den äldsta industriorten. Det gjorde vi alltså inte. Vilka andra sociala normer som här ha verkat kan vara svårt att fastställa.

De utom hemmet verksamma arbetarfruarna ha *större familjer* än de arbetande tjänstemannafruarna. Det får uppfattas så, att tjänstemannafruarna sluta sitt arbete — för alltid eller tillfälligtvis — vid stigande barnantal. Ett undantag skulle, enligt Stockholmsundersökningen, de mycket högt kvalificerade utgöra, men vi ha troligen inte några eller i varje fall mycket få av den kategorien i vårt material.

Det är vidare i vårt material endast ett svagt samband mellan *mannens inkomst* och kvinnans förvärsarbete. Man kan därför antaga att det delvis är olika sociala värderingar inom de olika samhällsklasserna som är bestämmande för om hustrun har förvärsarbete eller inte. Av ett visst intresse är det även att se att det dominerande motivet för att önska arbete för arbetarhustrun är "egna pengar", under det att tjänstemannahustrun oftast nämner "omväxling". "Hemmets ekonomi" har som motiv samma betydelse för bägge kategorierna. Som motiv för att man *inte* skaffar sig arbete åberopar arbetarfruarna främst barnen, under det att tjänstemannafruarna lika ofta tala om hemmets skötsel som om barnen. De senare åberopa även oftare än arbetarfruarna trivsel i hemmet som motiv för att de inte önska arbete.

Umgängeslivet

Ensamheten framhålles ibland som något typiskt för stadsmänniskan. Man tänker då inte bara på den ogifta utan även på stadsfamiljen som skulle vara en ensam grupp. Vi ha sett att personer som sedermera slutat i våra undersökta företag i större utsträckning varit ogifta än de som stannat kvar.¹ De hade dessutom mindre kontakter i föreningarna. Man kan antaga att de även känt sig ensammare; kanske hade de sökt nya arbeten och nya platser just för att få bättre social förankring.

Man menar ofta att de inflyttade familjerna skulle bli mera hemlösa genom att de klippt av banden med sin hembygd. De borde i varje fall ha mindre umgänge med *släkten* än de infödda. Detta antagande bekräftas, ehuru skillnaden mellan infödd och inflyttad inte är så stor som man kunde väntat. Våra hypoteser stödjas dock ytterligare något av det förhållandet, att skillnaden mellan inföddas och inflyttades umgänge med släkten är störst i Huskvarna. I Katrineholm umgås man överhuvudtaget mer med släkten, vilket troligen måste förklaras ur det faktum att Katrineholm är en centralort. Släkten bor inom en ganska begränsad omkrets.

Om man är infödd eller inflyttad tycks däremot inte spela någon större roll för om man beslutar sig för att umgås med sina *grammar*. Här spelar i stället socialgruppstillhörigheten in. Arbetarna umgås flitigare med grannarna än tjänstemännen. Framförallt är det så, att de

¹ Jfr Människan i industrisamhället, del I, kap. IX.

bland arbetarna som anse att en annan samhällsklass än deras egen har det största inflytandet i dagens samhälle, vad vi kalla *annan-gruppen*,¹ skilja sig från motsvarande grupp bland tjänstemännen i detta umgänge. Bland tjänstemännen umgås denna grupp mindre med sina grannar än övriga tjänstemän, under det att precis motsatta förhållandet gäller bland arbetarna. För tjänstemännens vidkommande får det sin förklaring då det visat sig att annan-kategorien bland dem var den grupp som i fråga om uppväxtmiljö och utbildning skilde sig mest från arbetarna. Hela utredningen har givit vid handen att arbetarna äro en mer homogen kategori än tjänstemännen, och det kan även vara förklaringen till att arbetarna finna det lättare att umgås med sina grannar än tjänstemännen.

Samma förklaringsprincip kan användas för att förklara den omständigheten, att tjänstemännen ha ett livligare umgänge med sina *arbetskamrater* än arbetarna. Dels kan man genom kamratumgänget kompensera det bristande umgänget med grannar och med släkt. Då det är fråga om arbetskamrater, rör det sig vidare om en kategori där ingen social osäkerhet behöver göra sig gällande. Man vet säkert om man tillhör samma stratum, dvs. om man har samma position i företaget, och om man har samma intressen och samma bakgrund som arbetskamraterna. Till stöd för vårt antagande kunna vi åberopa, att de tjänstemän som anse att en annan klass än deras egen har det största inflytandet umgås flitigast med sina kamrater. Motsatt förhållande råder bland arbetarna. Den grupp av tjänstemän som minst träffar samman med sina grannar har alltså det livligaste umgänget med sina kamrater. Vi kunna antaga — men vi veta det inte — att umgänget framförallt omfattar kamrater som ha samma status eller samma sociala bakgrund. Annan-kategorien bland arbetarna kan tänkas bli isolerad på grund av sina radikala åsikter i en rad ting och sitt missnöje överhuvud. En annan förklaring till denna skillnad mellan tjänstemän och arbetare kan vara, att de förra äro inflyttade i större utsträckning än de senare, vilket gör det naturligt för dem att umgås mest med arbetskamraterna.

I stort sett tycks det vara så, att de infödda ha livligare umgänge med släktingar och vänner än de inflyttade, under det att de inflyttade åter umgås ivrigare med grannar och arbetskamrater. En avgörande faktor tycks civilståndet vara: de gifta ha ett i viss mån lokalt förankrat umgänge med släkt och grannar, de ogifta med arbetskamrater och övriga vänner.

Bostadsförhållandena

Vi ha tidigare sett att bostadsförhållandena i Huskvarna och Katrineholm i någon mån skilde sig åt. Man ägde i större utsträckning sina

¹ Jfr s. 40 ff.

bostäder i den äldre staden och bostäderna voro rymligare men mindre moderna.

Detta var den objektiva beskaffenheten. Sedan är det en annan fråga om bostäderna motsvarade de krav man ställde på dem. Följande tabell (tab. IV: 5, s. 103), som omfattar kategorien gifta män, ger jämförelser mellan tillfredsställelsen i Huskvarna och Katrineholm, hos arbetare och tjänstemän och hos personer med olika bostadstyp.

Nöjda med bostaden i procent av totalantalet

Nuvarande bostadstyp	Huskvarna				Katrineholm			
	Arbetare		Tjänstemän		Arbetare		Tjänstemän	
	%	Total- antal	%	Total- antal	%	Total- antal	%	Total- antal
Lägenhet								
i hyreshus	58	111	85	27	55	158	57	30
i villa	70	179	75	44	56	41	38	8
Villa	88	34	100	14	83	48	78	9
Småstuga	100	6	100	2	100	6	—	—
Annan	86	97	79	24	65	17	100	5

Det mest iögonenfallande i denna tabell är den avgjort större tillfredsställelsen hos dem som bo i villa eller småstuga jämfört med dem som bo i flerfamiljshus, ett förhållande som påvisats även i andra bostadsundersökningar. Vi ha funnit att tjänstemännen i regel ha bättre bostäder än arbetarna, men de ha tydligen även högre anspråk, ty deras tillfredsställelse med bostaden är inte i motsvarande grad större. Det är mer eller mindre samma sak som återspeglar sig i det förhållandet, att personer med högre skolutbildning ha bättre bostäder än personer med endast folkskola utan att därför vara mer tillfreds. Huskvarna-borna äro mer nöjda med sina bostäder än Katrineholms-borna och anse den lagom stor: kanske kan man här se det faktum återspeglat att de även oftare äga sina bostäder. Infödd eller inflyttad åter tycks inte spela någon större roll.

Moderniteten tyckes vara en mer trivselbefrämjande faktor än utrymmet.

Av ett visst intresse är det att fastslå, att det finnes ett *samband mellan mannens och hustruns attityder* mot bostaden: trivs mannen, trivs i regel även hustrun. Mannens anspråksnivå tenderar dock att vara något högre.

Den kulturella standarden och kulturaktiviteten

Från bondekultur till industrialismens kultur

Den inre omflyttning som följde industrialiseringen i spåren och resulterade i tätorternas tillväxt innebar även att stora människomassor övergävo en kulturform i vilken de kände en viss säkerhet. I det agrara Sverige fanns en värdeskala och en kulturell aktivitet som för dem som levde mitt uppe i den hade en viss naturlig självklarhet. I städerna åter blomstrade en borgerlig kulturform, för vilken de inflyttade arbetargrupperna måste stå ganska främmande. Å andra sidan måste man tänka sig att det var den urbana kulturen man på ett eller annat sätt borde anpassa sig till, acceptera och vidareutveckla. För att något sådant skulle kunna vara möjligt måste emellertid de värsta materiella bekymren vara undanröjda. I någon mån kan man därför säga att kulturvärdena kommit på efterkälken.

Industrialismens genombrott innebar att folk bröt sig ut ur den agrara gemenskapen. Därigenom övergävo de en livsform med bestämda beteendemönster och bestämda värden. De kommo i viss mån att i de nya samhällena känna sig som främlingar i sitt eget land, det var kanske inte så stor skillnad mellan dem och deras bröder som drogo vidare till Amerika. Detta främlingskap tog sig bl. a. uttryck i *bristande kontakt med kulturvärdena*. Härmed mena vi följande: i det agrara samhället kunna vi tala om en viss form av bondekultur, med sina bestämda etiska, estetiska och religiösa värden. Denna form av kultur kunde man inte bibehålla i städerna. Rötterna i det gamla rycktes upp. Man kunde t. ex. inte för hand skapa många av de estetiska bruksvaror man skapat på landet. Man måste på ett eller annat sätt tillägna sig den urbana kulturformen med dess starka betoning av den bokliga-intellektuella sidan av kulturlivet. Det gjorde bl. a. att skolan, utbildningen i allmänhet och yrkesutbildningen i snävare bemärkelse blevo av stor betydelse. I den mån man har tillgång till sådan skolning, har man även större möjligheter att anpassa sig efter industrialismens kultur.

Kulturell aktivitet i olika kategorier

I hemmets kulturella standard kunna vi se ett visst uttryck för denna anpassningssträvan. Till den kulturella standarden ha vi räknat innehav och läsning av *böcker* av olika beskaffenhet, *veckotidningar* och *tid-*

skrifter samt innehav och trakterande av *musikinstrument*.

De stora och genomgående skillnaderna finnas på samtliga dessa punkter mellan *arbetare och tjänstemän*. Tjänstemännen ha fler böcker än arbetarna, och detta gäller särskilt facklitteratur. Följande siffror för kategorien gifta män i Katrineholm avspeglar båda dessa tendenser (tab. III: 15, s. 76).

Antal volymer fack- och skönlitteratur

Skönlitteratur			Facklitteratur		
Antal vol.	Arbetare	Tjänstem.	Antal vol.	Arbetare	Tjänstem.
0	18	9	0	45	14
1—25	31	24	1—10	25	29
26—50	30	31	11—25	17	19
51—	21	36	26—	13	38
	100	100		100	100
Antal	246	42	Antal	246	42

Tjänstemännen läsa fler facktidskrifter och färre förströelse- och föreningstidskrifter — dock sammantaget fler tidskrifter än arbetarna. Av dagspress läsa de oftare stockholmspress, oftare liberala och mer sällan socialdemokratiska tidningar än arbetarna. Arbetarna tendera att vara mer intresserade än tjänstemännen av sportnyheter och mindre av politiska artiklar, vilket framgår av följande tabell (tab. III: 24, s. 85), som omfattar kategorien gifta män.

Intresseinriktning vid tidningsläsning

Intressantast att läsa i daglig tidning	Huskvarna				Katrineholm			
	Arbetare		Tjänstemän		Arbetare		Tjänstemän	
	—40 år	41—	—40 år	41—	—40 år	41—	—40 år	41—
Sport	32	16	21	13	39	9	30	4
Politik	27	31	28	37	15	26	21	37
Nyheter	34	44	37	40	37	57	36	48
Kultur	6	5	12	9	3	5	12	4
Serier	0	0	0	0	4	1	0	0
Annat	1	4	2	1	2	3	0	7
	100	100	100	100	100	100	100	100
Antal	213	238	43	76	117	153	33	27

Tjänstemännen kunna i större utsträckning spela något musikinstrument och ha oftare något instrument i hemmet. Piano och fiol äro vanligare bland tjänstemännen, dragspel vanligare bland arbetarna.

Mellan *övriga jämförelsepar* — infödda-inflyttade, män-kvinnor, yngre-äldre, Katrineholm-Huskvarna osv. — föreligga inga sådana anmärkningsvärda skillnader.

I fråga om den kulturaktivitet som kommer till synes i *besök på idrottstävlingar, dans, bio, teater, konserter, konstutställningar, bibliotek* och *gudstjänster* kunna vi notera olikheter mellan *infödda och inflyttade*. Denna olikhet är emellertid samtidigt *stratabunden*, dvs. den föreligger mellan olika kategorier av anställda. De infödda arbetarna besöka nämligen oftare än de inflyttade idrottstävlingar, dans, bio, teater och konstutställningar, medan de inflyttade tjänstemännen uppsöka dessa tillställningar oftare än de infödda. De infödda arbetarna ha alltså fått en bättre kontakt med kulturvärdena än de inflyttade, något som i stort sett stämmer med våra allmänna antaganden. De inflyttade tjänstemännens kulturintresse kan troligen förklaras av det förhållandet, att det bland de inflyttade finnes fler som räkna sig till medelklassen och fler med högre utbildning än bland infödda tjänstemän. Det är även fler som från barndomen haft kontakt med kulturlivet, eller som i varje fall äro uppvuxna i medelklasshem. De infödda tjänstemännen ha i större utsträckning sin sociala bakgrund i arbetarmiljö. Deras status inom företaget är oftare av blygsammare beskaffenhet än de inflyttades.

Den stora skiljelinjen går alltså inte mellan infödda och inflyttade utan mellan *olika strata*. Tjänstemännen visa sålunda större aktivitet i fråga om besök på konserter, teatrar, konstutställningar, bibliotek och biografier. Arbetarna uppvisa fler föreläsningsbesök och ha även ett något större passivt idrottsintresse. Det är endast i fråga om dans som vi inte kunna visa på någon olikhet mellan strata.

Denna olikhet i kulturaktivitet återspeglas även om vi granska materialet utifrån olika sätt att identifiera sig med samhällsklasser, vilket tas upp i avsnittet Klassmedvetandet och anpassningen (s. 41 ff).

Föreningsaktivitet

Organisationernas betydelse

Det omgivande samhället består inte bara av de officiella institutionerna utan även av en rad andra organisationer. I allmänhet har man ansett att organisationerna — folkrörelserna — spelat en betydande roll för människors anpassning till det industriella och urbana livet. Visserligen ha de alla haft sina bestämda mål, men därjämte ha de fyllt en betydande gemenskapsskapande funktion.

På grund av denna dubbla uppgift ha organisationernas betydelse kommit att skattas mycket högt av de flesta. Vi ha sett att de intervjuade ansett det vara framför allt genom de fackliga och politiska organisationernas insats som "arbetarnas förhållanden förbättrats under de senaste 40—50 åren". De tekniska framstegen satte man relativt långt ned bland orsaksförklaringarna. Svaren fördelade sig på följande sätt (s. 336).

1. Arbetarnas fackliga rörelser 44,2 %.
2. Arbetarnas politiska rörelser 22,5 %.
3. Ökad upplysning 5,4 %.
4. Tekniska framsteg 7,7 %.
5. Förbättrade konjunkturer 5,4 %.
6. Ökad förståelse för samarbete 3,4 %.
7. Annat 6,3 %.
8. Vet ej 5,1 %.

Svaren få antagligen tolkas så, att man inte tror att det av de tekniska framstegen skapade välståndet skulle ha kommit att fördelas på det sätt som nu skett, om inte den stora massan haft organisationerna bakom sig. Det är även den höjda levnadsstandarden man i första hand tänker på, när man skall ange på vilket sätt arbetarnas villkor förbättrats. Det politiska inflytandet lägger man mindre vikt vid.

Föreningsaktivitet i olika kategorier

När det gäller att formulera precisa hypoteser om sambandet mellan medlemskap och aktivitet i en förening eller organisation å ena sidan och det faktum att man är *infödd* respektive *inflyttad* å den andra, kan man följa två olika tankegångar. Det förefaller vara relativt naturligt att de som äro infödda på orten skola ha starkare förankring i de föreningar som finnas. Å andra sidan kan man vänta att de inflyttade

söka sig till föreningarna för att få sociala kontakter. Vi ha redan erinrat om att föreningstillhörighet tycks vara av betydelse för en människas kvarstannande på en arbetsplats. Man kan alltså vänta sig finna den största medlemskapsfrekvensen likaväl bland de infödda som bland de inflyttade.

Bägge tankegångarna kunna också hämta ett visst stöd från vårt material, vilket framgår av vidstående tabeller. De infödda äro nämligen oftare medlemmar i fackliga och politiska föreningar och idrottsföreningar än de inflyttade. De infödda äro på det hela taget med i fler föreningar än de inflyttade och äro flitigare då det gäller att besöka sammanträden. De ha även oftare funktionärsuppdrag. Ett undantag utgöra de religiösa sammanslutningarna av frikyrklig karaktär, så tillvida att de inflyttade männen visa större intresse för dem än de infödda. Männen äro dock överlag i denna typ av föreningar, i motsats till alla andra, passivare än kvinnorna.

Vår allmänna hypotes om föreningarna som anpassningsinstrument verifieras sålunda inte entydigt när vi jämföra den infödda och inflyttade personalen. Å andra sidan kan denna tanke hämta ett visst stöd

Medlemskap i föreningar i procent av totalantalet intervjuade

(Enl. tab. 18, bil. 4, s. XLI.)

Föreningstyp	Huskvarna				Katrineholm			
	Inf.		Infl.		Inf.		Infl.	
	Arb.	Tjm.	Arb.	Tjm.	Arb.	Tjm.	Arb.	Tjm.
<i>Män</i>								
Fackfören.	96	90	95	68	100	100	100	98
Politisk fören. . .	47	32	29	24	32	27	30	38
Idrottsfören. . . .	44	40	16	23	43	53	34	53
Nykterhetsfören..	4	0	3	2	0	7	4	8
Religiös fören. . .	7	8	13	18	2	20	5	8
Annan fören. . . .	32	61	29	58	36	47	27	60
Antal	225	38	341	95	64	15	274	53
<i>Kvinnor</i>								
Fackfören.	82	87	70	63	100	100	95	83
Politisk fören. . .	13	11	9	15	0	6	6	8
Idrottsfören. . . .	9	15	6	10	0	53	11	33
Nykterhetsfören..	4	2	1	2	0	6	0	21
Religiös fören. . .	13	32	7	8	0	6	0	8
Annan fören. . . .	13	26	11	38	0	24	14	21
Antal	45	54	106	52	3	17	36	24

från det förhållandet, att det är större föreningsstillhörighet i *Katrineholm* än i *Huskvarna*. Detta förhållande är visserligen inte alldeles genomgående i den bemärkelsen att det för alla kategorier är signifikativa skillnader. Tendensen är dock hela tiden densamma.

I stor utsträckning är föreningsaktiviteten olika bland *olika kategorier av anställda*. Arbetarpersonalen visar större aktivitet i fackliga och politiska sammanhang, under det att tjänstemännen äro mer intresserade av de flesta andra föreningstyper och överhuvudtaget äro med i fler föreningar än arbetarna. Vi finna att detta gäller även om vi jämföra olika identifikationsgrupper: de som identifiera sig med medelklassen äro i regel mer aktiva i de rena fritidsföreningarna än de som identifiera sig med klass III. Vi ha förklarar detta förhållande så, att man i dessa föreningar dels får en viss kompensation för den känsla av maktlöshet man har i det moderna samhället — det var ju framförallt annan-kategorien som hörde hemma i denna typ av föreningar — dels stärker sin samhörighetskänsla i dem.

Medlemskap i föreningar
(Enl. tab. 21, bil. 4, s. XLIV.)

Antal föreningar	Huskvarna				Katrineholm			
	Inf.		Inf.		Infl.		Infl.	
	Arb.	Tjm.	Arb.	Tjm.	Arb.	Tjm.	Arb.	Tjm.
<i>Män</i>								
0	1	5	2	9	0	0	0	0
1	19	13	40	19	30	0	32	15
2	32	21	26	19	23	0	32	23
3	28	37	19	18	25	53	23	17
4	10	16	9	14	16	20	9	17
5—	10	8	4	21	6	27	4	28
	100	100	100	100	100	100	100	100
Antal	226	38	341	95	64	15	273	53
<i>Kvinnor</i>								
0	5	6	22	25	0	0	0	4
1	62	33	57	25	100	24	72	46
2	24	39	16	23	0	35	28	21
3	9	15	4	13	0	29	0	17
4	0	7	1	10	0	12	0	12
5—	0	0	0	4	0	0	0	0
	100	100	100	100	100	100	100	100
Antal	45	54	106	52	3	17	36	24

Även i *attityderna mot de fackliga och politiska föreningarna* kunna vi notera en viss skillnad mellan olika kategorier av anställda. Tjänstemännen äro negativare mot tanken att deras barn skulle bli funktionärer i politiska och fackliga sammanslutningar. Även på denna punkt äro de negativaste den grupp tjänstemän som anser att en annan samhällsklass än deras egen har den största makten i samhället. *Denna annan-grupp är den som har svårast att acceptera det moderna samhället.*

Föreningsmänniskor och icke-föreningsmänniskor

För vårt studium av föreningsaktiviteten hade vi gjort tre antaganden: 1. ju mer mångsidig en förenings verksamhet är, desto mindre dras dess medlemmar till andra föreningar; 2. ju större aktivitet man får ge uttryck för i en förening, desto mindre dras man till andra föreningar; 3. ju högre status och prestige man har i en förening, desto mindre dras man till andra föreningar.

Dessa antaganden ha visat sig riktiga endast för de religiösa föreningarna. För alla andra föreningsstyper gäller, att de som tillhöra en viss förening äro medlemmar av fler andra föreningar än de som inte tillhöra föreningen i fråga, att personer med hög besöksfrekvens i var och en av de olika föreningarna äro med i fler föreningar än personer med låg besöksfrekvens, och att personer som ha styrelsefunktion äro med i fler föreningar än de som inte ha sådan funktion. Våra resultat ge alltså anledning till ett ytterligare antagande: att det finns en särpräglad grupp människor som är särskilt starkt engagerad i föreningslivet, som är med i många föreningar och deltar aktivt i föreningarna, och en annan särpräglad grupp som är med i få föreningar och är mindre aktiv i varje förening. Vi kunna även konstatera att de föreningsaktiva i vår undersökning i större utsträckning än föreningspassiva utgöras av män, äldre personer, gifta, tjänstemän, infödda och bland de inflyttade av personer som bott längre tid på orten. De ha också i genomsnitt högre skolutbildning.

Det kunde ligga nära tillhands att anta att dessa föreningsmänniskor äro de allmänt taget bäst *anpassade*. Objektivt sett äro de också bättre anpassade än de föreningspassiva. De ha rymligare och modernare bostäder och äga oftare sin bostad, de ha mindre frånvaro och bedömas av överordnade ha bättre arbetsdisciplin överhuvudtaget. Denna objektiva anpassning motsvaras emellertid inte av någon bättre subjektiv anpassning. Tvärtom visa de föreningsaktiva en tendens att vara sämre anpassade än de föreningspassiva. Föreningsmedlemmar med styrelsefunktion äro dock bättre anpassade än andra föreningsmänniskor. En tydlig skillnad mellan föreningsaktiva och passiva finns också i säkerhet i attityder: de aktiva ha en mindre andel vet-inte-svar.

Huruvida föreningsmänniskornas sämre anpassning innebär att de fått höjda anspråk genom sin föreningsaktivitet eller att de som känna missnöje med arbets- och fritidsmiljö äro de som söka sig till föreningsverksamhet kan vårt material inte avgöra.

Slutligen ger vårt material vid handen att människor antingen ha starka sociala kontakter åt flera olika håll eller också inga alls. Samma människor kunna tillhöra både informella grupper och föreningar — den ena formen av social participation utesluter inte den andra. Är man socialt aktiv, är man det i flera olika gruppbildningar.

Arbetsgruppen

Arbetsgruppens utbrytning ur familjen

Bland de grupper som en människa i industrialismens samhälle tillhör få vi anse att arbetsgruppen är en av de allra viktigaste. Det främlingskap vi tidigare talat om gjorde sig framförallt gällande på arbetslivets område. Det är på det området som industrialismen betytt den största omändringen i människors liv. På gården, i lantbruket, hade arbetet i stort sett skett inom en primärgrupp, framförallt då familjegruppen. Man hade arbetat tillsammans med varandra och för varandra, och det hade i de flesta fall inte varit någon stor distans mellan dem som lett arbetet och dem som utfört det.

I fabriken kommo arbetarna i en helt annan, opersonlig relation till arbetsgivaren. Så småningom utvecklade sig nya sociala relationer i horisontell riktning. Genom dessa nya former av gruppbildningar och gemenskap sökte man förbättra sina levnadsvillkor och skapa trygghet åt sig själv och sin familj. Vi ha redan i denna sammanfattning diskuterat de olika nya trygghetsskapande gemenskapsformerna. Det säger sig självt, att med vår utgångspunkt arbetsgruppen och livet inom den måste te sig som vår förnämsta forskningsuppgift. Hela den första volymen av undersökningsrapporten har också avhandlat livet inom företaget-arbetsgruppen.¹ Vi ha dock även berört dessa problem i anknytning till vår studie av livet utanför arbetsplatsen.

Nya yttre arbetsförhållanden och nya arbetsgrupper

Liksom vi tidigare sagt att man, då man bedömer anpassningen till industrialismens konkreta samhälle, måste taga hänsyn till historiska och traditionella förhållanden, ha vi hävdad att ett sådant historiskt betraktelsesätt måste tillgripas när det gäller människors anpassning till företagets miljö. Man måste tänka sig att anpassningen skett etappvis på så sätt, att det först var den nya fysiskt-tekniska miljön man måste vänja sig vid och sträva efter att förbättra. Den första striden gällde människovärdiga löner och arbetsförhållanden, dvs. arbetsplatser och arbetstider som inte utgjorde ett hot mot liv och lem. Det var först när dessa problem voro på väg att lösas som intresset gled över till frågan om arbetsgruppens struktur.

¹ Jfr även sammanfattningen av del I, *Segevstedt: Andra och trivsel i företaget*, Studier och debatt 1953: 1, SNS, Stockholm 1953.

Man kom då att intressera sig för problem rörande belöning, arbetsledning och kommunikation mellan olika individer och grupper på arbetsplatsen. Vi ha funnit att det för en systematisering av våra frågeställningar är av stor betydelse att skilja mellan *attityderna mot den fysiskt-tekniska miljön och attityderna mot arbetsgruppens struktur*. Till struktur räkna vi då arbetsledning, kommunikation och belöningsystem. De positiva attityderna mot den fysiskt-tekniska miljön ha vi kallat för *trivsel*, de positiva attityderna mot gruppstrukturen, vilka bl. a. taga sig uttryck i en vilja att identifiera sig med gruppen, kalla vi för *god anda*. Den distinktionen hade vi mera allmänt på känn när vi började, men den är enligt vår mening av stor betydelse då det gäller att fixera industrisociologiska problemställningar.

Det tycks nämligen förhålla sig så, att anpassningen till den fysiskt-tekniska miljön i stort sett är avslutad, eller, om det är ett överord, att alla parter ha ungefär samma målsättning och värdering när det gäller arbetslokaler och maskiner. Synpunkterna äro mera delade när det gäller arbetstidens längd, men det är här snarare en fråga om olika uppfattningar om vad som är möjligt, inte om vad som är önskvärt. Större principiella åsiktsdifferenser kan man kanske spåra i inställningen till tidsstudier. Detta beror troligen till en del på att man här tangerar anda-frågor. När det gäller attityder mot gruppens struktur få vi däremot räkna med att anspråken stiga allteftersom demokratiseringen fortgår i det omgivande samhället. Det var åtminstone ett av våra utgåenden. Det är därför även troligt att belåtenhet med gruppens struktur nu har en viss tendens att gripa över och färga av sig på attityderna mot den fysiskt-tekniska miljön.

Vad nu attityderna mot den fysiskt-tekniska miljön beträffar, så ha vi sett att det råder en stor överensstämmelse mellan lokalernas och maskinernas faktiska beskaffenhet och attityderna mot dem. Våra resultat ge inte något belägg för den vanliga uppfattningen att vissa människor kverulera under alla förhållanden. Vi finna även att det råder ett fast samband mellan olika frågor rörande den fysiskt-tekniska arbetsmiljön. Här föreligger verkligen ett sammanhängande komplex av attityder, vilket vi tolkat så att vi här även ha ett fast och säkert normsystem.

Ett annat viktigt resultat är, enligt vår mening, att vi verkligen ha skäl för antagandet att belåtenhet respektive missbelåtenhet med företags struktur färgar av sig på en människas hela inställning till företaget. Vi kunna visa att människor som svara positivt vid en rad frågor om kommunikation och belöning äro mer positiva på frågor om den fysiskt-tekniska miljön än som är objektivt motiverat. Det är klart att de samband vi kunna peka på inte alltid äro särskilt starka. Det betydelsefulla är att vi dock kunna peka på samband, och för oss står det klart att man här har ett betydelsefullt industrisociologiskt forskningsområde.

Olika tillfredsställelse inom olika kategorier av anställda

Vad vi funnit är att för trivsel och god anda i en grupp äro goda och öppna *kommunikationsvägar* av största betydelse. Det är troligen samma orsaksmekanism som fungerar då vi finna olika grader av tillfredsställelse inom olika strata. I stort ha vi funnit att manliga tjänstemän äro mer belåtna inom företaget än kvinnliga och att manliga arbetare äro mer missbelåtna än kvinnliga arbetare. Ordna vi kategorierna efter belåtenhetsgrad, få vi som nummer ett manliga tjänstemän, sedan kvinnliga arbetare, manliga arbetare och sist kvinnliga tjänstemän.

Detta resultat måste säkerligen tolkas med hänsyn både till verklig och till förväntad kommunikation. De kvinnliga tjänstemännen ha större kommunikationsförväntningar än de kvinnliga arbetarna och jämföra sina verkliga kommunikationer och befordringschanser med de manliga tjänstemännens och känna sig då tillbakasatta. De kvinnliga arbetarna åter räkna förmodligen inte i allmänhet med någon egentlig karriär eller något inflytande i arbetsgruppen. Arbetet betraktas kanske av de flesta som något relativt tillfälligt. Det resultat vi kommit till i fråga om kommunikationens betydelse bestyrkes väl på det hela taget av andra sociologiska studier.

Våra resultat ge även anledning att antaga, att ju närmare en människa är en grupp normkälla, desto troligare är det att hon skall trivas i gruppen. Men därjämte kunna vi antaga att ju närmare normkällan en människa *upplever sig vara*, desto större trivsel och god anda skall hon ge uttryck för. Trivsel och god anda äro sålunda beroende av både verkligt avstånd och upplevt avstånd. Det upplevda avståndet åter är i sin tur beroende av de anspråk man hyscr.

Uppväxtmiljöns betydelse för anpassningen

Mot bakgrund av vårt allmänna antagande, att en grupp och en människas historia spelar en roll för hennes attityder och handlingar i nuläget, ställde vi oss även den frågan: spelar en människas uppväxtmiljö någon roll för hennes reaktion inom arbetsgruppen? Har *människor med olika uppväxtmiljö* olika anpassning i nu-situationen? Är en människa mer eller mindre nöjd med sin arbetsgrupp, om hon växt upp på landet eller i staden, bland industriarbetare, lantarbetare eller förvaltningspersonal?

Av våra resultat att döma spelar bakgrundsmiljön en viss men inte överväldigande roll. När det gäller *anda-frågorna*, dvs. de frågor som rörde kunnandets tillvaratagande och rimliga chanser till befordran, kunna vi inte finna någon säker skillnad mellan människor som komma från olika uppväxtmiljöer. Inte heller på den allmänna frågan om hur man ställer sig till *arbetsförhållandena i stort* få vi något belägg för att uppväxtmiljön bestämmer de aktuella attityderna.

Däremot visa sig barndomsförhållandena ha ett visst inflytande på trivselattityderna: hemmansägarsönerna och industriarbetarsönerna är mer negativa än söner till företagare, förvaltningstjänstemän och jordbruksarbetare i sin inställning till *arbetslokalen*. När det åter gäller *arbetstidens längd* är företagsöner och hemmansägarsöner bland arbetarna de mest positiva, medan jordbruksarbetarsöner och industriarbetarsöner är de mest negativa. Bland tjänstemännen finns vi de positivaste bland söner till företagare och förvaltningstjänstemän.

Bakgrundsfaktorerna spela alltså en viss men ändå inte så stark roll, att den sätter det nu gällande normsystemet ur spel. Hålla vi oss bara till våra resultat, få vi nog det intrycket att den aktuella situationen är den betydelsefullaste faktorn.

Vi ha emellertid även fört ett något annat resonemang. *Om två människor växa upp i liknande miljöer men den ena hamnar i tjänstemannakategorien och den andra i arbetarkategorien*, så kan det vara av intresse att se hur de värdera sin nuvarande situation. Är den person som hamnat bland tjänstemännen betydligt mer positiv än den som hamnat bland arbetarna, så kunna vi antaga att det betyder infriade respektive gäckade förväntningar för dessa bägge personer, om man kommit att tillhöra det ena eller det andra skiktet. Det troliga är då att det i den likartade barndomsmiljön uttalats normer av den arten, att man fått uppfattningen att det är "fint" att vara tjänsteman eller i varje fall att det är "finare" än att vara arbetare. Uppnår man då denna "finare" ställning, blir man även tillfredsställd. Vi antogo även att känslan av belåtenhet efter en avslutad social klättring framförallt borde göra sig gällande bland städernas befolkning, där den sociala klättringen på ett ganska självklart sätt ingår i ideologien.

Granska vi nu de båda *anda-frågorna* om befördran och kunnandets tillvaratagande, så finns vi att det bara är bland söner till industriarbetare som vi få en verkligt signifikant skillnad i svaren. De industriarbetarsöner som blivit tjänstemän är betydligt mer belåtna med företagets sätt att tillvarata de anställdas kunnande och intresse och med företagets befordringspolitik än de som själva är industriarbetare. Samma mönster slår igenom på frågan om arbetsförhållandena i stort för industriarbetarsöner och för förvaltningstjänstemannasöner. Dessa reagera även starkt då det gäller värderingen av *arbetslokalen*: de förvaltningstjänstemannasöner som själva blivit tjänstemän är positivare än de som blivit arbetare. Denna tendens finnes även bland industriarbetarna men är på denna fråga inte så klart uttalad som vid de föregående. Samma svarmönster få vi på frågan om *arbetstidens längd* och önskan att *byta yrke*.

På det stora hela blir intrycket, att det är inom de s. k. stadsnäringarna som man grundlägger förväntan och ambitionen att komma sig upp och

att det för människor som vuxit upp i trycket av det normsystemet verkligen är av stor betydelse om deras förväntningar infrias. Detta förhållande ger även förklaringen till att personer från jordbrukarhem ha den lägsta anspråksnivån och äro de mest tillfredsställda.

Anpassning i arbete — anpassning på fritid

Ett visst samband mellan uppväxtmiljö och anpassning till den nu aktuella situationen ha vi alltså kunnat fastställa. Vi kunna då även fråga hur sambandet är mellan *nufaktorer* utanför arbetsgruppen och anpassningen till arbetsgruppen. Vi ha funnit att det i stort sett är ett samband mellan trivsel med *bostaden* och anpassning till arbetsgruppen. Detta kommer tydligast fram då det gäller arbetarpersonalen. Samma positiva samband spåra vi mellan attityderna mot arbetet och attityderna mot *samhällets olika institutioner*. Även här förefaller det att vara en viss tendens till fler samband mellan arbetarnas attityder i olika avseenden än när det gäller tjänstemännen.

Slutligen ha vi ännu en grupp utanför arbetet som kan tänkas öva ett betydande inflytande på inställningen till arbetet: *bemmet* och då framförallt hustrun. Vi ha konstaterat ett tydligt samband mellan benägenheten att byta arbete och känslan av att arbetet uppskattas av de anhöriga. Vidare föreligga genomgående positiva samband mellan hustruns inställning i detta avseende, dvs. hennes önskan att mannen skall byta arbete, och mannens anpassning i arbetet, särskilt tydligt när det gäller hans egen önskan att byta arbete och hans bedömning av möjligheterna att komma framåt i företaget. Det visar sig även vara så, att flera arbetarhustrur än tjänstemannahustrur önska att mannen skall byta arbete.

Vi hade även med några frågor som mätte mannens och hustruns anpassning i äktenskapet. Den allmänna tendensen var, att mannen uttryckte något större tillfredsställelse med äktenskapet än hustrun. Det för oss väsentliga är emellertid att det finnes ett samband mellan anpassning i äktenskapet och anpassning i arbetet, bl. a. så att då mannen eller hustrun anser äktenskapet vara lyckligt, är mannen mindre benägen än eljest att byta arbete och trivs bättre med den närmast överordnade.

På det hela taget har alltså ett av våra grundantaganden verifierats, nämligen att det skulle finnas ett samband mellan anpassningen i samhället och anpassningen i arbetet. Det är sant att sambanden understundom äro svaga, men de äro dock av en sådan natur att de väl motivera en närmare och fortsatt undersökning. Med hjälp av våra resultat kan man kanske inte med bestämdhet säga vad som är orsak

och vad som är verkan. Den olikhet vi i detta fall funnit mellan tjänstemän och arbetare då det gäller sambanden mellan anpassning i arbetet och trivsel med bostaden och med samhällets institutioner kan kanske förklaras av det förhållandet att tjänstemännen kan tänkas ha större möjligheter att i själva arbetet finna verklig kompensation för missnöje med förhållandena utanför arbetet.

Klassmedvetandet och anpassningen

Klasskänslans framväxande

Vi ha nu diskuterat den "industrialiserade människans" beroende av en rad sociala institutioner såsom familjegruppen, föreningar och organisationer samt arbetsgruppen. Vi ha sökt ange dels vad gruppen som sådan kan spela för roll i anpassningsprocessen, dels reaktionen inför gruppens fysiskt-tekniska omgivning, dvs. bostaden, arbetslokalen och orten som sådan. Till dessa olika grupper och organisationer kan en människa ansluta sig eller också födes hon in i dem. I varje fall är medlemskap i dem något högst verkligt och påvisbart.

Genom de olika folkrörelserna har man sökt förbättra sina levnadsförhållanden och öka sin trygghet. I de tvister som uppstodo under industrialismens första skede visade det sig emellertid att samhället ofta tog parti för arbetsgivarna, som t. ex. när soldaterna kommenderades att ingripa mot de strejkande i Sundsvalls-strejken. Detta hade två följder: dels ökade ytterligare främlingskapet i industrialismens samhälle, dels växte klasskänslan och klassmedvetandet fram. Klassmedvetandet fick sedan sin teoretiska utformning, men den botten säkerligen ytterst i denna känsla av främlingskap, av att ha förlorat hemortsrätten i det egna landet.

Genom olika organisationer stärktes och fördjupades klasskänslan, och man kan nu betrakta den som en knippe kärnattityder kring vilka andra attityder gruppera sig. Framförallt gäller detta inställningen till arbetslivet, som troligen är mer eller mindre färgad av vederbörandes klassmedvetande, men det gäller även inställningen till en rad andra frågor.

Klasskänsla eller klassmedvetande måste innebära att människor räkna sig till eller identifiera sig med en grupp. Vi ha diskuterat vad för slags grupp det i detta fall skulle kunna vara, och vi ha kommit till resultatet, att *klass* inte är en grupp i samma bemärkelse som familjen, fackföreningen eller idrottsföreningen är en grupp. Vi kunna peka på sociala normer eller i varje fall på språkliga uttryck som uppträda med anspråk på att vara sociala normer och som även uppenbarligen skapa likformigt beteende. Men dessa normer ha inte en normkälla i vanlig bemärkelse: normkällan förlägges i någon tänkt verklighet. Vi kallade därför denna typ av grupp för *fiktiv* ingrupp, dvs. medlemsgrupp, eller *identifikationsgrupp*, till skillnad från *verkliga grupper*. Därmed är givetvis inte något sagt som skulle innebära ett nedvärderande av denna grupptyps stora betydelse både för människors handlande och för deras emotionella anpassning till samhället. Människor som identifierat sig med en och

samma klass ha ofta känt en stark inbördes lojalitet och känslomässig samhörighet som varit av betydelse för deras handlingar.

Klassidentifikation och stratum

Den fråga som vi först ställde oss var, om denna klassidentifikation sammanfaller med grupperingen tjänstemän-arbetare, dvs. om klasskänslan sammanfaller med arbetsgruppens stratifiering. Vi funno att så inte var fallet. Känslan av att tillhöra arbetarklassen spred sig långt upp bland tjänstemännen och motsvarades då av olika uppväxtmiljöer och olika skolutbildning. Svaren på vår fråga vilken klass man räknar sig till varierar mycket rent språkligt. De vanligaste voro arbetarklassen, den lägre klassen, den lägsta klassen osv. Dessa svar ha vi sammanfört till en kategori som vi kallat klass III. De vanligaste av de svar som hänförs till klass II ha varit mellanklassen, medelklassen, klassen mitt emellan, "de som ha det litet bättre" eller liknande. Till klass I, den s. k. överklassen, ha inga räknat sig. Siffrorna för samtliga intervjuade äro följande (tab. II: 1, s. 281).

Vilken klass anser Ni att Ni själv tillhör?

	M ä n		K v i n n o r	
	Tjänstemän	Arbetare	Tjänstemän	Arbetare
Klass II	37	4	25	4
Klass III	54	84	58	78
Vet ej	7	11	14	17
Kan ej tala om klass .	2	1	3	1
	100	100	100	100

Denna spridning beror givetvis i stor utsträckning på att till kategorien tjänstemän räknats flera olika personalgrupper. De tjänstemän som identifierade sig med arbetarklassen hade även oftare än de andra arbetarklassbakgrund. Vi draga därav den slutsatsen, att tjänstemannakategorien, känslomässigt, är kluven i två grupper när det gäller klassidentifikation. De olika personalgrupperna inom kategorien tjänstemän ha svarat på följande sätt (tab. II: 2, s. 283).

Vilken klass anser Ni att Ni själv tillhör?

	M ä n			K v i n n o r		
	II	III	S:a	II	III	S:a
Företagare	81	19	100	—	—	—
Kontorspersonal	58	42	100	31	69	100
Teknisk personal	69	31	100	50	50	100
Arbetsledare	15	85	100	67	33	100

Vilken betydelse denna klyvning kan komma att få i framtidens samhälle kunna vi naturligtvis inte avgöra; att den skulle vara utan betydelse förefaller oss otroligt.

Klass-självmedvetenhet och stratum

Vi ha även studerat en annan sida av klassmedvetandet, nämligen hur man uppfattar den egna klassens betydelse i dagens samhälle, vad vi här kalla klass-självmedvetenheten. Den fråga som bildade utgångspunkt för denna analys hade följande formulering och gav följande svarsfördelning (tab. II: 3, s. 288).

Vilken klass anser Ni har det största inflytandet i Sverige?

	Egen	Annan	Lika	Vetej + kan ej ¹	Summa
Totalt	42	39	11	8	100
Män	45	37	11	7	100
Tjänstemän	41	43	10	6	100
klass II	21	62	10	7	100
klass III	60	25	10	5	100
Arbetare	46	37	10	7	100
klass II	40	54	—	6	100
klass III	47	36	11	6	100
Kvinnor	33	43	13	11	100
Tjänstemän	36	43	10	11	100
klass II	20	63	4	13	100
klass III	44	33	13	10	100
Arbetare	31	42	15	12	100
klass II	20	73	7	—	100
klass III	32	40	16	12	100

¹ "Kan ej tala om samhällsklass".

Av svaren på frågan om den egna klassens inflytande ha vi funnit att *uppväxtmiljön* spelar en viss roll: de som vuxit upp i ett hem där fadern varit förvaltningstjänsteman anse att deras egen klass är utan inflytande i dagens samhälle, under det att de som vuxit upp på landet i hemmansägarhem anse att maktinflytandet är lika fördelat mellan klasserna. "Industriarbetarbarnen" fördela sig framförallt på uppfattningen att den egna klassen har makten och uppfattningen att en annan klass har det, under det att av "jordbruksarbetarbarnen" den största gruppen, eller drygt en tredjedel, svarar vet ej. "Stadsbarnen", som vuxit upp i en miljö i vilken klassbegrepp och klassnormer spelat en stor roll, ha

alltså även mer extrema åsikter i dessa frågor. Uppväxtmiljön har sålunda betydelse för svaren på klassfrågorna. Däremot ha vi inte funnit att åldern spelat någon roll härvidlag.

Klassmedvetande kontra social och kulturell aktivitet

Vi ha redan tidigare diskuterat, i vilken grad klassidentifikation och klass-själmedvetenhet färga av sig på den sociala och den kulturella aktiviteten. Det genomgående draget har visat sig vara att de tjänstemän som räkna sig till medelklassen söka sig till opolitiska fritidsföreningar, förmodligen därför att de där kunna känna en inbördes gemenskap och en viss kompensation för den relativa maktlöshet de känna i dagens samhälle. Det är troligen av samma anledning som de visa den starkaste benägenheten att söka arbetskamraternas sällskap — däremot ha de rätt litet att göra med grannarna.

Denna tjänstemannagrupp markerar även sin särart genom en starkare kulturell aktivitet än de tjänstemän som räkna sig till arbetarklassen. Den starkaste kontakten med kulturvärdena förefaller den kategori ha som anser att en annan klass än deras egen har det största inflytandet i dagens samhälle, den s. k. annan-gruppen. Detta kunna vi kanske i och för sig vänta oss, om vi veta att det är den kategorien tjänstemän som har den bästa skolutbildningen och därför även med största sannolikhet hade den bästa kontakten med de kulturella värdena under sin uppväxttid. Dessa tjänstemän komma likaledes i större utsträckning än andra kategorier från medelklasshem.

Vi kunna här tala om *tre olika skikt* i fråga om anpassning till kulturvärden eller kulturell aktivitet: den mest aktiva gruppen är den som räknar sig själv till medelklassen och i stor utsträckning kommer från medelklasshem. Den gruppen har även den bästa skolutbildningen och i dagens situation de högsta inkomsterna. Därefter komma de som tillhöra tjänstemännens stratum men själva identifiera sig med arbetarklassen. De ha inte samma kulturaktivitet som den tidigare omtalade tjänstemannagruppen, men de visa dock större aktivitet än arbetarna. Arbetarna bilda alltså den minst aktiva gruppen och ha även minst skolutbildning.

Klassmedvetande kontra utbildning och utbildningsmöjligheter

Det är inte bara så, att de som enligt socialstatistikens beräkningsmetoder räknas till socialgrupp III ha mindre skolutbildning än de som räknas till socialgrupp II — vilket i och för sig är rimligt, eftersom utbildning är ett av kriterierna vid socialgruppering. Det förhåller sig även så, att de bland socialgrupp II som själva räkna sig till arbetarklassen ha mindre utbildning än de som räkna sig till medelklassen (tab. IV: 3, s. 315).

Klassidentifikation bland intervjuade med endast folkskoleutbildning
i procent av totalantalet

	Huskvarna				Katrineholm			
	Infödda		Inflyttade		Infödda		Inflyttade	
	II	III	II	III	II	III	II	III
	<i>Tjänstemän</i>							
Män	29	48	15	48	33	25	14	57
Kvinnor	31	37	4	32	—	27	13	50
<i>Arbetare</i>								
Män	96	83	69	78	100	77	75	86
Kvinnor	50	83	82	79	—	—	67	50

Även klass-självmedvetenheten spelar en betydande roll: de som anse att en annan klass har det största inflytandet i dagens samhälle ha även den bästa utbildningen.

Det föreligger sålunda en påtaglig faktisk olikhet mellan olika strata och identifikationsgrupper i fråga om skolutbildning. Vi kunna även se att man *förklarar sin bristande skolutbildning* något olika i olika strata. Arbetarna ha en benägenhet att främst hänvisa till ekonomiska motiv, under det att vi bland tjänstemännen oftare kunna påträffa motivet "ville inte själv".

De olika utbildningsmöjligheterna eller utbildningsmöjligheternas klassbundenhet ha alltid uppfattats som ett ont ur demokratisk synpunkt. Den *skolpolitik* som bedrivits har syftat till att undanröja detta onda. Svaren på de relativt allmänna frågor som vi hade kring detta problem och som avsågo att mäta attityder gävo emellertid knappast intrycket att skolfrågan vid tiden för undersökningen hade något djupare grepp om sinnena. Olika kategoriers svar skilde sig inte åt på något väsentligt sätt. Hur detta skall förklaras veta vi inte. Vi kunna här inte heller peka på någon olikhet mellan orterna, vilket förmodligen beror på att Katrineholm då det gäller utbildningsmöjligheter helt tagit igen det försprång Huskvarna tidigare hade.

Kanske kan detta relativt svaga utslag av intresse för skolfrågor sammanhånga med att den *sociala klättringen* i industrialismens samhälle, strävan att "komma sig upp", icke, som Tage Lindbom gissar i sin bok "Den nya fronten",¹ tagit vägen över de högre skolorna. Det är, som vi sett av Sten Sture Landströms avhandling om "Svenska ämbetsmäns sociala ursprung",² mycket få från socialgrupp III som komma sig upp

¹ Stockholm 1949.

² Uppsala 1954.

i den bemärkelsen att de genom högre utbildning komma att tillhöra ramnormkällans funktionärsgrupp, dvs. den högre formella statliga byråkratien. Skola vi draga någon slutsats av vårt material så är det väl den, att ståndscirkulationen inte sker genom att man väljer den teoretiska utbildningsvägen, utan genom att man, i sitt yrke och arbete, skaffar sig kompetens för befordran och härigenom tränger in i nya samhällsstrata.

Klassmedvetande kontra attityder mot samhället

Klassidentifikation och klass-självmedvetenhet slå igenom även i en del andra frågor som avse att mäta människornas acceptering av det industrialiserade samhället. Det är t. ex. fallet vid vår fråga om deras uppfattning av polisens opartiskhet. Den frågan avser att mäta vederbörandes tilltro till det svenska *rättsamhället* — traditionellt har den kämpande arbetarrörelsen visat misstro mot rätten och rättsens funktionärer. Vi väntade oss att som ett utslag av anpassningssvårigheter och främlingskap finna större misstro i den nya staden än i den gamla, och den förväntan blev infriad. Det anmärkningsvärda är, att även den inflyttade personalen i Katrineholm är negativare än den inflyttade i Huskvarna. I Huskvarna har man haft en lugnare social utveckling, och sannolikt är även den aktuella miljön på de bägge orterna olika. Skillnaderna mellan arbetare och tjänstemän när det gäller förtroende för polisen gå i den väntade riktningen, dvs. arbetarna uttrycka större

Tror Ni att människorna i Sverige var lyckligare förr eller att de är lyckligare nu?

	Infödda				Inflyttade			
	Huskvarna		Katrineholm		Huskvarna		Katrineholm	
	Tjm.	Arb.	Tjm.	Arb.	Tjm.	Arb.	Tjm.	Arb.
<i>Män</i>								
Lyckligare förr . . .	39	40	60	42	33	42	32	39
Lyckligare nu . . .	33	40	20	34	43	36	46	38
Ingen ändring . . .	26	16	13	20	21	17	18	13
Vet ej	2	4	7	4	3	5	4	10
	100	100	100	100	100	100	100	100
<i>Kvinnor</i>								
Lyckligare förr . . .	59	40	59	50	50	38	56	47
Lyckligare nu . . .	20	29	18	50	20	31	16	28
Ingen ändring . . .	18	25	18	—	19	19	26	12
Vet ej	3	6	5	—	11	12	2	13
	100	100	100	100	100	100	100	100

misstro, men de äro inte så stora som vi hade väntat med erfarenhet från en tidigare intervjuundersökning om rättsmedvetandet.

Klass-självmedvetenheten bland arbetarna kommer vid besvarandet av denna fråga främst till synes på så sätt, att de arbetare som anse att en annan klass än deras egen har det största inflytandet även är den kategori som mest misstror polisens objektivitet.

Samma grupp ger luft åt sin missanpassning även på det sättet, att de i större utsträckning än andra kategorier anse att människorna här i landet voro *lyckligare förr* — en uppfattning som är anmärkningsvärd med tanke på deras missnöje med den nuvarande levnadsstandarden. Den totala fördelningen av svaren på denna fråga återges i tabellen på föregående sida (tab. VII: 3, s. 394).

Annan-gruppens nyssnämnda avvikelse kommer fram i siffrorna för samtliga manliga arbetare (tab. VII: 5, s. 396).

Tror Ni att människorna i Sverige var lyckligare förr eller att de är lyckligare nu? — fördelning med hänsyn till uppfattning om klassinflytande

	Förr	Nu	Ingen ändring	Vet ej	Summa
Egen	41	39	15	5	100
Lika	32	39	21	8	100
Annan	45	36	13	6	100
Vet ej	37	32	15	16	100

För att få ett allmänt grepp om de intervjuades uppfattning av eventuella *klassbarriärer* frågade vi om man ansåg, att "Sverige är ett sådant land att alla som verkligen vill och är duktiga kan komma fram". Här finner man den största misstron inom annan-gruppen bland inflyttade arbetare, men även överlag synas arbetarna vara mindre positiva än tjänstemännen. Tron på jämlikhet i det nuvarande samhället är likaledes starkare bland dem som identifiera sig med klass II än bland dem som räkna sig till klass III. Detta gäller för både kvinnor och män, tjänstemän och arbetare. Det är också så, att kvinnorna på det hela taget tro mindre på möjligheterna att taga sig fram än männen — vi kunna här erinra om deras svagare tro på sina möjligheter att vinna befordran i företaget.

När det åter gäller inställningen till en rad andra frågor som kan anses avspegla konservatism eller radikalism, frivillig barnbegränsning, skilsmässor, kvinnans roll i samhället och kroppsgaga, liksom till *religiösa frågor*, visa sig klassidentifikation och klass-självmedvetenhet inte vara av någon större betydelse.

Klassmedvetande kontra anpassning i arbetet

Den fråga vi framförallt ville ha besvarad var den, om klassmedvetandet slog igenom i människors sätt att värdera och uppleva sin ställning i arbetsgruppen. Är klasskänsla något övergripande som gör sig gällande både ute i samhället och inne i företaget? Och gör den sig gällande med samma styrka på båda hållen?

Vi finna då, att det här är fråga om en olikhet mellan *arbetare* och *tjänstemän*, en olikhet av samma slag som den vi tidigare noterat då vi talade om sambandet mellan anpassningen till arbetet och till bostaden samt till det konkreta samhällets institutioner. Vi finna ett starkare *samband mellan de olika sektorerna* för arbetarnas vidkommande, vilket vi förklarar så, att tjänstemännen kunna tänkas ha större möjligheter än arbetarna att finna kompensation inom sin arbetsgrupp för eventuellt missnöje med samhället.

Denna vår förklaring vinner i styrka när vi se att det endast bland arbetarna finnes ett samband mellan *klass-självmedvetenhet* och inställning till företagets befodringspolitik och företagets sätt att taga tillvara de anställdas kunnande och intresse. Bland arbetare råder det sambandet, att de som anse att en annan klass har det största inflytandet även äro mest missnöjda i sina svar på dessa två frågor.

Det kan tänkas förhålla sig så, att de arbetare som dels äro positiva mot företagets tillvaratagande av kunnighet och dess befodringspolitik, dels samtidigt anse att den egna klassen har makten tillhör den kategori som inte hyser någon mera intensiv önskan efter samhällsågda företag utan mera odogmatiskt tänker på den faktiska trivseln. De åter som dels anse att de tillhöra en maktlös samhällsklass, dels äro negativa i sina svar på anda-frågorna, bilda den kategori som verkligen menar att socialiseringen måste vara genomförd i ett idealt samhälle. Den första kategorien utgör omkring 25 % av alla manliga arbetare, den senare omkring 15 %.

Samma svarsmönster som när det gäller frågorna om företagets sätt att behandla de anställda finna vi även på frågan om deras uppfattning om *arbetsförhållandena i stort* (tab. VIII: 3, s. 421).

Tycker Ni att arbetsförhållandena på Er arbetsplats i stort sett är bra?
— fördelning med hänsyn till uppfattning om klassinflytande

	Bra		Går an		Dåliga	
	Arb.	Tjm.	Arb.	Tjm.	Arb.	Tjm.
Egen klass	48	55	37	24	15	21
Lika	45	51	48	19	7	30
Annan klass	42	59	38	16	20	25
Vet ej	45	44	34	15	21	41

På denna fråga slår dock klassidentifikationen igenom bland tjänstemännen så tillvida, att de som räkna sig till medelklassen äro positivare än de som räkna sig till arbetarklassen. Detta gäller även deras inställning till arbetslokalen.

Vi ha sökt tolka våra resultat så, att de tjänstemän som räkna sig till medelklassen genom sin uppfostran, utbildning och kulturella aktivitet fått en högre anspråksnivå än arbetarna. Samhällets tillfredsställande av deras anspråk när det gäller makt och inflytande uppleves av denna tjänstemannagrupp som otillräckligt och otillfredsställande. I företaget åter få de sina förväntningar uppfyllda i högre grad än arbetarna och äro därför mer positiva i sin inställning till arbetet och företaget. Arbetet har för dessa tjänstemän ett större egenvärde än det har för arbetarna och kan därför tjäna som kompenserande faktor för eventuella missräkningar i andra sektorer i samhället.

Slutresultatet måste bliva att den attitydbildning som äger rum framförallt gäller arbetslivet och dess problem. Det är företaget och dess möjligheter att tillfredsställa respektive gäcka förväntningar som bli av avgörande betydelse för innehållet i klassmedvetandet.

Vi ha alltså konstaterat att det finnes ett samband mellan attityderna på de olika livsområdena — det är en växelverkan mellan trivsel i arbetet, trivsel i hemmet och trivsel med samhällets organisationer och institutioner. Vi ha emellertid bara kunnat lokalisera sambanden — en kommande forskning måste precisera dem.

SNS SKRIFTSERIE

- MÄNNISKAN I INDUSTRIAMHÄLLET. DEL I. ARBETSLIVET
av *Torgny T. Segerstedt* och *Agne Lundquist*. 440 sid., utg. 1952. Pris kr 25: —
- MÄNNISKAN I INDUSTRIAMHÄLLET. DEL II.
FRITIDSLIV — SAMHÄLLSLIV
av *Torgny T. Segerstedt* och *Agne Lundquist*. 557 sid., utg. 1955. Pris kr 25: —
- TJÄNSTEMÄNNEN, NÄRINGSLIVET OCH SAMHÄLLET
En attitydundersökning
av *Edmund Dahlström*. 280 sid., utg. 1954. Pris kr 14: 50
- KONJUNKTURER OCH EKONOMISK POLITIK
Utveckling och debatt i Sverige sedan första världskriget
av *Erik Lundberg*. 552 sid., utg. 1953. Andra tryckn. 1953. Tredje tryckn. 1955.
Pris häft. kr 28: 50, inb. kr 32: 50
- NÄRINGSLIV OCH SAMHÄLLE
En samling föredrag från SNS konferenser
124 sid., utg. 1953. Andra tryckn. 1954. Pris kr 7: 50
- TJÄNSTEMÄNNEN OCH DEN INDUSTRIELLA OMVANDLINGEN
En studie av tjänstemannakårens tillväxt inom industrien
av *Erik Höök*. 114 sid., utg. 1953. Pris kr 5: 50
- DISTRIBUTIONSEKONOMISKA PROBLEM
En inventering
164 sid., utg. 1953. Pris kr 9: 50
- SVENSK STATSFÖRVALTNING I ARBETE
av *Gunnar Heckscher*. 436 sid., utg. 1952. Pris häft. kr 14: 50, inb. kr 17: 50
- EFFEKTIVITET OCH RÄTTSSÄKERHET
Ett diskussionsinlägg om statsförvaltningen
28 sid., utg. 1952. Pris kr 1: 50
- VINSTDELNING OCH VINSTANDELSSYSTEM
Uppkomst — Utveckling — Framtidsmöjligheter
av *Torsten Skytt* och *Sven H. Asbrink*. 48 sid., utg. 1952. Pris kr 3: 75
- KONKURRENS ELLER SAMVERKAN
Ett diskussionsinlägg om kartell- och monopolproblem
av *Hans Brems*, *Bert Lindström*, *Jonas Nordenson*, *Jan Rydström*,
Ulf af Trolle och *Jan Wullander*. 260 sid., utg. 1951. Pris kr 8: 75
- FÖRHÅLLET MELLAN FÖRETAG OCH ANSTÄLLDA
I SVENSK INDUSTRI
Några jämförelser med amerikanska förhållanden
av *Charles A. Myers*, Massachusetts Institute of Technology.
116 sid., utg. 1951. Pris kr 6: 75
Myers' bok finns även i en engelsk upplaga
- INDUSTRIAL RELATIONS IN SWEDEN
112 sid., utg. 1951. Pris inb. kr 8: 75
- SKOLREFORMEN OCH NÄRINGSLIVET
Synpunkter på försöksverksamheten och reformens psykologiska
och pedagogiska förutsättningar
av *Jan Agrell*. 135 sid., utg. 1950. Pris kr 4: 50

SNS böcker finns i bokhandeln — men de kan också beställas direkt
från SNS, Sköldungagatan 2, Stockholm Ö. Tel. 23 25 20. Pg 35 62 60.

